

KARS'TA İLK MÜSLÜMAN TÜRK HÂKİMİYETİ

Ali İPEK (*)

Özet

Birçok medeniyete beşiklik etmiş olan Kars, 640 yılında İslâm hâkimiyeti ile tanıştı. Bundan sonra hilâfet idaresine bağlanan Kars ve yöresindeki yerli halkın iç işlerinin yönetimi genelde asilzâde ailelerden birine veriliyordu.

Bunlardan biri olan Bagratuniler ailesi Abbasîler döneminde Vanand ve Şirak bölgesinde güçlü bir duruma gelmişlerdi. Bu bakımdan 889 yılında Azerbaycan valiliğine tayin edilen Sâcoğulları ailesinden Muhammed el-Afşîn, bunlarla mücadele etmek zorunda kaldı. Bunun sonunda Kars ve Ani Sâcoğulları hâkimiyetine alındı. Bu hâkimiyet Ebu'l-Kasım Yusuf döneminde daha güçlendi. Ancak bu durum 915 yılına kadar sürdü. Bundan sonra Sâcoğlu hâkimiyeti bölgede etkisini kaybetmeye başladı.

Buna göre bir İlk Müslüman-Türk Devleti olan Sâcoğulları, 898-915 yıllarında Kars ve yöresinde hüküm sürmüş oluyorlardı. Selçuklu öncesi Kars'ta süren bu hâkimiyet, Anadolu tarihi açısından önem arz ediyor.

Anahtar Kelimeler: Kars, Sâcoğulları, Bagratuniler, Ermeniye

First Muslim Turkish Sovereignty in Kars

Abstract

Kars, cradle of many civilisations, witnessed the Islamic Sovereignty in 640. Since then Kars was connected with Caliphate Administration and ruling of domestic affairs in Kars and its vicinity were given to one of the noble families.

In this regard Bagratunis were influential in Vanand and Şirak regions during Abbasid Period. Muhammed el-Afşîn from Sajids, inducted as a governor in Azerbaijan in 889, had to wrestle with them. In the end Kars and Ani fell under Sajid's rule. Their sovereignty strengthened in Ebu'l-Kasım Yusuf erat that lasted until 915. Since then Sajid's dominion began to lose control in the region.

Sajids, the first Muslim Turkish state, ruled Kars and its vicinity between 898 and 915. Their dominion was important for Anatolian history before Seljuks Empire.

Key Words: Kars, Sajids, Bagratids, Armenia

*) Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
(e-posta: ali_ipek025@mynet.com)

Giriş

Aras-Kür nehirleri havzasında kurulan, çok yönlü stratejik önemi haiz olan Kars şehri, farklı milletlere, devletlere ve kültürlere beşiklik etmiştir (bk. İbn Havkal, t.y: 296; İbnü'l-Fakîh, 1885: 296; Kazvînî, 1969: 495; Kırzioğlu, 1953: 114). Bazı İslâm coğrafyacıları Kars'ın da içinde bulunduğu bölgeyi üçüncü Ermeniye olarak değerlendiriyorlar (bk. İbn Hurdâdbih, 1889:122; İbn Rusteh, 1891:106, İbnü'l-Fakîh, 1885: 278; Belâzurî, 1987: 273). Bu bölge 640 yılı itibariyle de İslâm ordularının akınlarına sahne oldu. Şam ordusunun başında bulunan Habib b. Melse el-Bahilî, Ermeniye'nin idare merkezi Dvin'in fethinden sonra (5 Muharrem 19/6 Ekim 640) Şirak ve Bagrevand üzerine yürüdü yahut bir askeri birliği bu bölgeye sevketti (İbnü'l-Esîr, 1982: III, 85; Hahndmîr, 1333: I, 500; Zeynî Dehlân, 1886: I, 119; Şîr Hattâb, 1974: 179). İslâm ordusuna mukavemet göstermek yerine, Habib b. Mesleme'nin huzuruna çıkan bölge sorumlusu (Patrik) barış teklifinde bulundu. Böylece Şirak ve Vanand bölgeleri İslâm hâkimiyetini kabullenmiş oluyorlardı (Belâzurî, 1987: 282; İbnü'l-Esîr, 1982: III, 85; Şîr Hattâb, 1974: 179; Astarciyan, 1951: 162).Kars ve Ani'nin de içinde bulunduğu geniş bir alan İslâm hâkimiyetine alındıktan sonra, bölge yönetimi, Müslüman valilerin bulunduğu idare merkezi olan Dvin'e bağlandı (İstahrî, 1961:110; İbn Havkal, t.y:294; Barthold, 1308: 278; Pasdermaciyan, 1369: 152).

İslâmî fetihler sonrası diğer bölgelerde olduğu gibi, Ermeniye'de de hâkimiyete alınan yerlerin idaresi, cizye ve haraçlarını ödemek şartıyla, aynı toplumun asil-zâde ailelerinden birine veriliyordu (Pasdermaciyan, 1369: 152; İskender,1988: 48). Müslüman valilerse daha çok vergilerin toplanması, yolların emniyetini sağlama, savunma ve askerî hareketleri yürütmekle görevli bulunuyorlardı (Aynı yerler).

İslâm dünyasının içinde bulunduğu ilk iç savaşlar ve Emevîler döneminde Ermeniye'de bir kısım ayaklanma hareketleri meydana geldi ise de, bunlar İslâm orduları tarafından bastırılarak, hâkimiyet yeniden tesis edilmiş oldu (bk. Gévond, 1856: 111; İbn A'sem, 1986: IV, 402; Grousset, 2005: 305). Ancak yine de Ermeniler, Emevî halifesi I. Muâviye zamanında (41-60/661-680) en iyi dönemlerini yaşamış (Belâzurî,1987: 288; Yakut, 1955: V, 286; Adamyan, 1952: 123), Mervan b. Muhammed'in Azerbaycan ve Ermeniye valiliği sırasında ise (732-744) büyük bir yaklaşım ve yardım görmüşlerdi (Macler,1927: IV, 156; Sâbir,1978: 53). Bu bakımdan Ermeniler, Emevî-Abbâsî mücadelelerinde Emevîlerin yanında yer almışlardı (bk. Astarciyan, 1951: 66; Sâbir,1978: 57). Ermeni Kamsarakan ailesinden sonra (bk. Manandian, 1965: 144), Kars ve Ani'deki iç yönetimin başında bulunan Bagratuni ailesi de Abbasîlerin karşısında yer alarak, Emevî hilafetinin yıkılmasını istememişlerdi (Astarciyan, 1951:166; Sâbir, 1978 57; İskender, 1988: 82).

Abbâsî-Bagratuni İlişkileri

Bagratuniler, Şirak bölgesini Ermeni Kamsarakan ailesinden aldıktan sonra(VIII. asrın ilk çeyreği), bölgede hâkim duruma gelmişlerdi. Bu aile önce Bagaran (Arpaçay), Erazkavork, daha sonra ise Ani ve Kars'ı idare merkezi durumuna getirmişlerdi (bk. Manandian, 1965:144; Kırzioğlu, 1953: 266).

İslâm dünyasının idaresini ele geçiren Abbâsîler (749), daha önce Emevîlerin yanında yer alan Bagratuniler'e karşı bir tavır takınarak, bölgede diğer ailelere yakınlık göstermek istedi iseler de, Ermeni ayaklanmalarının önüne geçmiş olamadılar (Macler, 1927: IV, 158; İskender, 1988: 19). Bu bakımdan ilk Abbasî halifesi Ebu'l-Abbâs es-Saffâh (132-136/749-754), kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansur'u Azerbaycan, Ermeniyeye ve el-Cezîre valiliğine tayin etmek zorunda kaldı (İbnü'l-Esîr, 1982: V, 445; Astarcıyan, 1951: 166; Dûrî, 1988: 55). Bunun üzerine bölgede kısa bir süre sükunet sağlanmış olsa da, bundan sonra Bagratunilerin ön saflarda yer aldığı Ermeni ayaklanmalarının önü alınamadı (Astarcıyan, 1951:166; Pasdermacıyan, 1369: 154).

Halife Harun er-Reşîd (170-193/786-809), Bagratuni Aşot Misaker'e (öl. 826) Ermeniyeye Kralı unvanını vererek, bölgede hilâfet aleyhine cereyan eden hareketlerin önüne geçmek istemişti (Macler, 1927: IV, 158). Fakat bu durum da, beklenenin tam aksine Ermenilerin bağımsızlık hareketlerine hız kazandırmış oldu (İskender, 1988: 21; Sâbir, 1978: 98).

Bu çerçevede IX. asrın başlarından itibaren İslâm dünyasının her bir köşesinde ortaya çıkan sıkıntılar, Azerbaycan ve Ermeniyeye'de daha fazlasıyla kendini hissettirir oldu (Pasdermacıyan, 1369: 183-184; İskender, Ermeniyeye, 20; Kırzioğlu, 1953: 253). Bâbek el-Hurremî isyanı (816), yerli hânedanların siyasî tutumları, İran yahut Arap asıllı toprak sahiplerinin hilâfete karşı kıpırdanmaları, Ermeniyeye'nin Şirak ve Vanand (merkezi Kars) bölgelerinde güçlü bir durumda bulunan Bagratunilerin bağımsızlık hareketleri bu coğrafyanın zor halleriydi (bk. Ya'kübî, 1358: II, 473; Pasdermacıyan, 1369: 183-18; Kırzioğlu, 1953: 253). Bu bakımdan hilâfetin, gerek askerî ve gerekse idarî alanda becerili birini böylesine sıkıntılı bir bölgenin valiliğine tayin etmesi kaçınılmazdı. Sâcoğulları ailesinden Ebû Ubeydullah Muhammed el-Afşîn, o dönem bu iş için en uygun elemandı.

Bölgede Sâcoğulları Hâkimiyeti

Kars ve yöresini de içine alan o günün coğrafi adıyla Ermeniyeye'de kısa bir süre hâkimiyet kurmuş olan Sâcoğulları, Türkistan'ın Uşrusane'den gelme bir ailedir (bk. Ya'kübî, 1358: II, 473; Mes'udî, 1938: 305; Madelung, 1993: III, 718). Ailenin atası olan Ebu's-Sâc Divdâd b. Yusuf Divdest, yaklaşık kırk yıl Abbâsî hilâfetinin hizmetinde bulundu (Ya'kübî, 1358: II, 477; Taberî, X, 1987: 245; Madelung, 1993: III, 718). Ebu's-Sâc'ın ölümünden sonra (879) oğlu Muhammed el-Afşîn, babasının görevine getirildi. Hilâfet yönetiminde askerî ve idarî alanlarda üstün hizmetlerde bulunan Muhammed el-Afşîn, 889 yılında Azerbaycan ve Ermeniyeye valiliğine tayin edildi (İbnü'l-Esîr, 1982: VII, 422, 436; Kesrevî, 1335: 66; Yıldız, 1978: 9, 118; İpek, 2004: 21, 203 vd.).

Hilâfetin iyice zayıfladığı, yerli hanedanların kendi başlarına hareket etmeğe başladıkları bu yıllarda, Ermeniler de kendi içlerinde güçlenerek ve Bizans'ın da yardımını alarak, bağımsızlık hareketlerini hızlandırmışlardı (Macler, 1927: IV, 159; İskender, 1983: 22; Yıldız, 1978: 9, 121; Pasdermacıyan, 1369: 183). Bu bakımdan Muhammed el-Afşîn'in Azerbaycan valiliğine tayini Ermenileri rahatsız etmiş olmalı. Çünkü Ermeniler, daha önce de bölgeye gönderilen valileri istenmeyen adam ilan ediyorlardı (İbnü'l-Fakîh,

1885: 294; Sâbir, 1978: 91). Nitekim Bagratuniler, bu dönem de Hilâfetle Bizanslılar arasında sürdürmüş oldukları ikili siyasetle Muhammed el-Afşîn'i zaafa uğratarak, bölgeden uzaklaştırma anlayışından hareket etmeğe başlamışlardı (Madelung, 1993: IV, 229; Edîb, 1972: 151; Bunyatov, 1989: 200). Bunun için el-Afşîn, bölgedeki idaresinin başından sonuna kadar Ermeniyeye seferleri ve Ermenilere karşı mücadele vermekle meşgul oldu.

Kars Sâcoğulları Hâkimiyetinde

I. Aşot'un ölümüyle (890) yerine geçen oğlu I. Sımbat, hilâfete karşı iyi görünerek krallığının tasdiki ve Erazkavork'ta (Şırakavan) taçlanması yanında, Bizanslılara yaklaşmayı da ihmal etmedi (bk. Müneccimbaşı, Sahaif, I, 659; Pasdermaciyan, 1369: 183; Bunyatov, 1989: 199; Kırzioğlu, 1953: 266; Yıldız, 1978: 9, 119). Sımbat, Bizans İmparatoru IV. Leon'a bir elçi göndererek (893), daha önce kurulan ittifakın devam etmesi talebinde bulundu. Bunun üzerine I. Sımbat'la Bizans İmparatorluğu arasında görünürde ticaret, aslında siyasî bir antlaşma yeniden imzalanmış oldu (Pasdermaciyan, 1369: 183; Madelung, 1993: IV, 229). Muhammed el-Afşîn, bu durumu Bağdat'a ulaştırarak, Sımbat'ın İslâm hâkimiyeti aleyhinde bir tutum içinde bulunduğunu anlatmak istedi ise de, Halife'yi ikna edemedi. Çünkü Halife el-Mu'tezid (892-902), daha önce I. Aşot'un hilâfet nezdinde oluşturduğu itimada dayanarak, I. Sımbat'ın sadakatinden şüphe etmiyordu (Pasdermaciyan, 1369: 181; Şâkir, 1993: I, 495; Edîb, 151).

Bagratunilerin, Bizanslılarla ittifak kurmalarının İslâm hâkimiyeti ve bilhassa bölgedeki Müslümanlar açısından hayati tehlike arz ettiği hususunda Halife'yi ikna edemeyen Muhammed el-Afşîn, başının çaresine bakmaya, ani bir Ermeni saldırısına karşı hazırlıklı olmaya başladı. Bu durumu haber alan I. Sımbat da 30 bin kişilik bir ordu hazırladı. Her iki taraf da saldırıya uğrayacağı endişesiyle ordularını harekete geçirmiş oldular (Grousset, 2005: 400; Edîb, 1972: 151; Yıldız, 9, 120).

Kars hâkimiyeti yönünde ilk adımını atan Muhammed el-Afşîn, ordusuyla Ermeniyeye sınırına kadar ilerledi. I. Sımbat da daha önce Azerbaycan sınırına varmıştı. Savaş kaçınılmazdı. Ancak bu karşılaşma, savaşı göze alamayan Sımbat'ın teklifiyle barış ve anlaşmayla sonuçlanmış oldu (893) (Grousset, 2005:400; Manandian, 1965: 139).

I.Sımbat, barış sonrası kendini daha serbest hissediyor, hilâfete vergi vermek istemiyor ve Kral unvanını taşıması nedeniyle de, Ermeniyе'nin hâkimi olması gerektiğini düşünüyordu (Pasdermaciyan, 1369: 183). Sımbat, bu anlayıştan hareketle ve Müslüman varlığından da rahatsızlık duyması nedeniyle, Ermeniyе'nin merkezi Dvin üzerine yürüyerek, muhasara sonucu burayı işgal etti (Macler, 1927: IV, 160; Madelung, 1993: III, 719). Dvin'de Müslüman kanı akıtan, bir çoğunu da esir alan Sımbat, Emir Muhammed ve yardımcısını zincire vurarak, Bizans İmparatoruna göndermişti (Macler, 1927: IV, 160; Pasdermaciyan, 1369: 183; Grousset, 2005: 400).

Ermeniyе'de cereyan eden bu olay, Muhammed el-Afşîn'in, Kars hâkimiyeti yönünde ikinci adımını atmasına neden oldu. Çıkacağı Ermeniyeye seferiyle ilgili Halife'nin de onayını alan Afşîn, hazırlıklarını tamamlayarak, ordusuyla Nahçıvan'da gaza hareketlerinde bulundu ve Dvin'i yeniden İslâm hâkimiyetine aldıktan sonra, Alagöz Dağı eteğine kadar

ilerledi (bk. Madelung, 1993: IV, 229; Grousset, 2005: 402). Burada Simbat'ın ordusuyla karşılaşan Afşîn, girmiş olduğu savaşta yenilgiye uğrayarak, geri çekilmek zorunda kaldı (Grousset, 2005:403; Pasdermacıyan, 1369: 184; Sâbir, 1978: 156). Muhammed el-Afşîn, kendi talebi üzerine Simbat'la yeniden antlaşmaya vardı ve belki bir daha Bgratuni ülkesine gelmemek üzere Azerbaycan'a döndü (Pasdermacıyan, 1369: 183). Ne var ki bu sırada Güney Ermineye'yi ele geçirmek isteyen Simbat, burada el-Cezîre Emiri Ahmed b. İsâ ile giriştiği savaşta yenilgiye uğrayarak (898), Ermeniy'e'nin kuzeyine, Tayk memleketine (Oltu-İspir) çekildi (Macler, 1927: IV, 160; Pasdermacıyan, 1369: 184; Grousset, 2005: 409).

Bu durum Muhammed el-Afşîn'i cesaretlendirerek, yeniden Ermeniy'e seferine çıkmasının önünü açtı. (Sâbir, 1978: 161). Afşîn, Kuzey Ermeniy'e'de Simbat'a bağlılıklarını sürdüren prenslerle uğraşmak yerine, Bagratunileri merkezden vurma anlayışından hareketle Şirak üzerine yürüdü. Buradan Vanand (merkezi Kars) bölgesine geçen Afşîn, o dönemde Ermeniy'e'nin kalbi durumunda olan Kars'ı muhasara altına aldı (Madelung, 1993: IV, 229; Pasdermacıyan, 1369: 184; Yıldız, 1978: 9, 125).

Kars muhasarasının uzun sürdüğü anlaşılıyor (bk. Pasdermacıyan, 1369: 184). Nitekim o dönem Kars Ermeni kuvvetleri komutanı Hasan (Asan)Kentuni, güçlü bir savunmada bulunmuş, ancak muhasaranın uzun sürmesi ve dışardan da herhangi bir yardımın gelmemesi üzerine, Kars'ı teslim etmek zorunda kalmıştı (898) (Macler, 1927: IV, 160; Madelung, 1993: III, 719; Pasdermacıyan, 1369: 184). Bu sırada Kars kalesinde, Kral I. Simbat'ın karısı, gelini, prenslerin birçoğu ile çevredeki manastırların keşişleri de mahsurlar arasında bulunuyorlardı (Lynch, Ermenia, I, 343; Madelung, 1993: III, 719; Grousset, 2005: 413; Pasdermacıyan, 1369: 184).

Kars'ı teslim alışında Türk-İslâm anlayışına yakışır bir davranış sergileyen Muhammed el-Afşîn, belki bir ön şart olarak ileri sürülse de (bk. Sâbir, 1978: 162), köylü ve diğer savunmasız insanlara iyi bir muamelede bulunarak, bunların serbestçe şehirden çıkmalarına izin vermişti (Sâbir, 1978: 162; Yıldız, 1978: 9, 125). Muhasara öncesi Kars kalesine sığınmış olan bir çok üst tabaka insanların da canlarına dokunmayan Afşîn, Simbat'ın yakınları ve bu aileye mensup bazı önemli şahısları da yanına alarak, ele geçirdiği hazine ile birlikte Dvin'e döndü (Macler, 1927: IV, 160; Grousset, 2005: 413; Madelung, 1993: IV, 229; Sâbir, 1978: 162; Bunyatov, 1989: 200).

Muhammed el-Afşîn'in Kars'tan büyük miktarda ganimet de ele geçirdiği anlaşılıyor (bk. Sâbir, 1978: 162). Çünkü Bagratunilerin önemli merkezleri Kars ve Ani, Sâcoğullarının da hüküm sürdüğü IX-X. asırlarda, önemli bölümü ticaretten kaynaklı, ekonomide yükseliş dönemlerini yaşıyorlardı (Manandian, 1965: 138). Ticarete becerilerini sergileyen Bagratuni hanedanı, memleketlerini milletlerarası pazar konumuna getirmişlerdi (bk. İbn Havkal, t.y: 302; Manandian, 1965: 139; Allen,1971: 82). I. Simbat'ın (890-914) ülkesinin ticaret mallarını Trabzon üzerinden İstanbul'a ulaştırma gayretleri dikkat çekiyor (Manandian, 1965: 136). Aynı Kral döneminde bu bölge ticaret mallarının Van, Bitlis, Musul yoluyla yahut Dvin, Nahçıvan ve Tebriz üzerinden Bağdat'a ulaştırılmasının da ihmal edilmediği görülüyor (bk. Pasdermacıyan, 1369: 203; Manandian, 1965: 136).

Kars'ın bu dönem zenginlik ve refah içinde olduğu, Kral I. Sımbat'ın, "Allah şu günlerde ülkemiz Ermeniyeye kereminden bolluk verdi, güzellikleri artırdı. Her kes kendi mülkünde rahat yaşıyor" (İskender, 1988 el-Hayat,: 66) şeklindeki ifadelerinden de anlaşılıyor.

Muhammed el-Afşîn'in Kars hareketinin belki asıl hedefi, I. Sımbat'a göz dağı vermektir. Ancak Afşîn'in bundan sonra ortaya koyduğu icraatları, bunun bir siyasî hâkimiyete dönüştüğünü gösteriyor. Nitekim, Sâcoğlu hükümdarı, önce yanında bulundurduğu Sımbat'ın ailesi yahut bunların yerine gönderilecek rehinelere üzerinden Kars hâkimiyetini sürdürmek istemiş ve bunu daha güçlü duruma getirmek için de Sımbat'ın yahut kardeşi Sahak'ın kızıyla evlenmesi şartını ileri sürmüştü (Sâbir, 1978: 162; Grousset, 2005: 114; Yıldız, 1978: 9, 125). Bunun üzerine I. Sımbat, oğlu Aşot Erkat ile yeğeni Sımbat'ı rehine olarak, küçük kardeşi Şapuh'un kızını da evlenmek üzere Muhammed el-Afşîn'e gönderdi. Böylece 898/899 yılı ilk baharında Dvin'de yapılan düğünle iki aile arasında sıhrî akrabalık kurulmuş oldu (Macler, 1927: IV, 160; Grousset, 2005: 414; Sâbir, 1978: 162; Kırzioğlu, 1983: 193).

Muhammed el-Afşîn'in Bagratunilerle kurduğu sıhrî akrabalıkla pekiştirmek isteği Kars hâkimiyeti, ölünceye kadar (901) devam etti. Nitekim, I. Sımbat'ın cizye ve haraçlarını hilâfet merkezine değil de, Dvin'de bulunan Afşîn'in oğlu Divdâd'a göndermiş olması (900) (Yıldız, 1978: 9, 27), Kars'ta Sâcoğlu hâkimiyetinin devam ettiğini gösteriyor.

Esasen Muhammed el-Afşîn'in Ermeniyenin tamamında hâkimiyet kurma anlayışından hareket etmiş olduğu görülüyor. Afşîn'in ani bir hareketle yeniden Şirak bölgesine gelişi, buradan Vaspurakan'a (Van gölü havzası) geçerek, Ermeni Ardzrunileri kendine bağlaması ve Güney Ermeniyeyi de kontrolüne almış olması, bu yönde attığı adımlardır (bk. Grousset, 2005: 416; Sâbir, 1978: 164; Bunyatov, 1989: 201, Yıldız, 1978: 9, 127). Dolayısıyla Afşîn'in vefatı sırasında Kars ve Şirak bölgesinin de içinde bulunduğu Ermeniyenin tamamı Sâcoğulları devletinin hâkimiyetinde bulunuyordu (Aynı yerler).

Muhammed el-Afşîn'in ölümüyle (901) Sâcoğlu idaresini ele geçiren Ebu'l-Kasım Yusuf (Ramazan 288/Ağustos 901), kurulan bu hâkimiyetin korunması ve devamı yönünde mücadele verdi (bk. İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 509; Macler, 1927: IV, 160; Pasdermaciyan, 1369: 184). Çünkü Afşîn'in ölümü, bir bakıma Bagratuni I. Sımbat'ın yeniden harekete geçmesinin yolunu açmıştı. Yusuf'un Sâcoğulları yönetiminin başına geçişinden rahatsız olan ve endişe duyan I. Sımbat, bu değişimle oluşan fırsatı değerlendirmeyi ihmal etmedi (bk. Pasdermaciyan, 1369: 184; Sâbir, 1978: 170). Sımbat, bu çerçevede, öncelikle Van gölünün kuzeyinde hüküm süren Arap Kays Emirliği ile Siunik bölgesi Ermenilerini kendine bağlamakla güçlenmenin yolunu aradı (Sâbir, 1978: 169; Grousset, 2005: 414-415). Aynı Kral, Halife Muktefi'ye (289-295/902-908) vasallık teklifinde bulunarak, Sâcoğlu Yusuf'u zaafa uğratma ve bölgeden uzaklaştırma siyasetine de başvurdu (Grousset, 2005: 424; Madelung, 1993: IV, 229). Sımbat'ın bu tutumu, daha önce Sâcoğullarıyla varılan antlaşmaya aykırı bir girişimdi. Bunun üzerine Erdebil'e çağrılan Sımbat, buna da icabet etmedi (Grousset, 2005: 430; Sâbir, 1978: 171). Böylece Yusuf'un Bagratuni memleketine sefere çıkması kaçınılmazdı. Sımbat da bu sırada kalabalık ordusuyla Alagöz dağı

eteğindeki müstahkem Aruc kalesine gelerek savunmaya geçmişti (Grousset, 2005: 429; Bunyatov, 1989: 202; Sâbir, 1978: 171; Kırzioğlu, 1953: 271). Ancak Yusuf, mevsimin kışa rastlaması nedeniyle Dvin'e döndü. Baharın gelişiyle de kalabalık Ermeni ordusuna karşı savaşmayı göze alamayın Sâcoğlu, Sımbat'a barış teklifinde bulundu. Bu teklifin Ermeni milli menfaatlerine de uygun bulunmasıyla, taraflar arasında barış imzalanmış oldu (903) (Grousset, 2005: 430; Madelung, 1993: IV, 229). Yusuf'un, barıştan sonra Sımbat'a krallık unvanı vermesi ve taç giydirmesi, Bagratuni Kralının Sâcoğlu hâkimiyetini kabullenmiş olduğu anlamına geliyordu (Grousset, 2005: 431; Sâbir, 1978: 171; Yıldız, 1979: 32,35). Buna göre, Muhammed el-Afşin'in ölümüyle sarsıntı geçiren Kars ve Şirak bölgesindeki Sâcoğlu hâkimiyeti, yeniden tesis edilmiş oluyordu.

Ne var ki kısa bir süre sonra Sâcoğullarıyla hilâfet arasında görülen gerginlikte Hali-fenin yanında yer alan I. Sımbat, Yusuf'la var olan antlaşmaya aykırı bir tutum içine girmiş oldu. Başından beri Sâcoğullarını bölgeden uzaklaştırmak anlayışını taşıyan Sımbat, Yusuf'a karşı vereceği mücadele için ordu hazırlığına da girmiş bulunuyordu (Grousset, 2005: 431; Bunyatov, 1989: 202; Sâbir, 1978: 171). Fakat, az bir zaman sonra Yusuf'un Halife ile anlaşmaya varması, Sımbat'ı zor durumda bıraktı (Edîb, 1972: 157; Sâbir, 1978: 172). Bunun üzerine Sımbat, ilk sıkıntıyı malî alanda yaşadı. Sâcoğlu Yusuf, kendisine ihanet eden Sımbat'ı yıllık vergilerini birikmiş olanlarla birlikte defaten ödemekle yükümlü tuttu. Bunu yerine getirmek isteyen Sımbat'a bağlı nahararlar arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve ayrılmalar olmuştu (Grousset, 2005: 432; Sâbir, 1978: 172; Edîb, 1972: 157). Ayrıca Yusuf'un yanında yer alan Ardzruni Ermenilerinin askerî girişimleri de, Sımbat'ın aleyhine cereyan ediyordu (Grousset, 2005: 433; Sâbir, 1978: 174; Yıldız, 1979: 32, 37). Bölgede güçlü duruma gelmiş olan Yusuf, hilâfetle de iyi ilişkiler içinde bulunuyordu (Taberî, 1987: XI, 192; Pasdermaciyan, 1369: 184). Böylece Bagratuni memleketine düzenlenecek yeni bir sefer için iyi bir ortam oluşmuştu.

Hazırlıklarını tamamlayan Yusuf, 909 baharında Kars ve Ani Bagratunileri üzerine sefere çıktı. Haçik Gagik ve kardeşi Gürgen komutasındaki Vaspurakan Ermenileri ordusu da Nahçıvan'da Sâcoğulları ordusuna katıldı. Bu güçlü orduyla yoluna devam eden Yusuf, bu sırada Doğu ve Batı Siunik (Karabağ) Ermenilerini de hâkimiyetine kattı (Grousset, 2005: 435; Sâbir, 1978: 172; Bunyatov, 1989: 204). Nahararların birçoğunun yanından ayrılması, Doğu-batı Siunik Ermenilerinin de Sâcoğlu hâkimiyetine alınışıyla güç durumunda kalan Sımbat, kurtuluşu ya sarp kalelere sığınmak yahut uzak mekânlara kaçmakta aramaya başladı (Grousset, 2005: 436; Sâbir, 1978: 177).

Yusuf, 910 yılında Sımbat'ın oğulları Aşot Erkat ve Muşegh komutasındaki Ermeni ordusunu Erivan'ın kuzeyinde, Nig dağlık bölgede yenilgiye uğratmakla bu son Kars seferinde ilk başarısını elde etti (Madelung, 1993: IV, 230). Bu başarıdan sonra daha rahat hareket eden Yusuf, Bagratunilerin merkezi Şirak bölgesine indi. Burada tek başına kalan ve artık iyice sıkıştırıldığını fark eden Sımbat, bölgede sarp bir yerde bulunan Kapuit-Berd (mavi kale) (Kağızman'ın batısında sarp dağ-hisarı. Kırzioğlu, 1983: 193) kalesine sığındı (Pasdermaciyan, 1369: 184). Burada bir yıl mahsur kalan ve Sâcoğlu müttefik or-

dusuna karşı mukavemet gösteren Sımbat, sonunda barış teklifiyle teslim olmak zorunda kaldı (913) (Macler, 1927: IV, 160; Pasdermaciyan, 1369: 184; Grousset, 2005: 138).

Sâcoğlu Emiri, daha önceki hatalarından dolayı Sımbat'ı yanında tutuyordu. Bu Bagratuni Kralı, bir fırsatını yakalayıp memleketi Şirak'a kaçtı. Ancak I. Sımbat, Vaspurakan Ermenileri Kralı ve Sâcoğulları müttefiki Haçik Gagik tarafından yakalanarak, Yusuf'a teslim edildi (Grousset, 2005: 439; Sâbir, 1978: 179; Yıldız, 1979: 32, 43). Yusuf, bundan sonra çıktığı seferlerde Sımbat'ı da yanında götürüyordu. Siunik bölgesindeki Erendcak (Alınca) kalesinin muhasarasında da böyle oldu (914). Yusuf, muhasara uzayınca, yanında bulunan Sımbat'a kalenin teslim olması için aracı olması teklifinde bulundu. Ancak Sımbat bu isteği kabul etmedi. Sımbat'ın bu tutumuna kızan Yusuf, güvenini yitirmiş olan ve hâlâ kendisine karşı düşmanlık hislerini sürdüren Bagratuni prensini kalenin önünde idam ettirdi (914) (Vardan, 1937: 160; Macler 1927: IV, 160; Pasdermaciyan, 1369: 184; Grousset, 2005: 439). Bu sırada Bagratuni ve Ardruni memleketleri, yani Ermeniy'e'nin tamamı Yusuf'un hâkimiyetinde bulunuyordu (Miskeveyh, I, 16; Sâbir, 1978: 174). Bu durumda, başta Kars ve Ani'nin bulunduğu bölge olarak, Ermeniy'e hâkimiyetinden emin olan Yusuf, doğuya yönelmiş, Rey ve civarının fethiyle meşgul olmaya başlamıştı (Sâbir, 1978: 182; Edîb, 1972: 168).

Ne var ki siyasî bir hata olan I. Sımbat'ın idamının olumsuz izleri hemen akabinde ortaya çıkmaya başladı. Çünkü bu hadise özellikle Bagratuni Ermenilerinde büyük bir infiale neden olmuş, ayaklanmalara yol açmıştı (Manandian, 1964: 137). Bagratunilerin başına geçin I. Sımbat'ın oğlu II. Aşot Erkat (915-928), bu ayaklanmaların önünü çektii (Pasdermaciyan, 1369: 184; Streck, 1993: İA, IV, 320). Aşot, hem babasının intikamını almak ve hem de Ermeniy'e'nin bağımsızlığını hayata geçirmek istiyordu (Pasdermaciyan, 1369: 184). Bagratuni Prensi bu düşüncesini gerçekleştirmek için, kurduğu Ermeni çeteleriyle anî baskınlarda bulunuyor, Müslümanların canlarına, mallarına kıyıyordu (Sâbir, 1978:183; Yıldız, 1979: 32, 46). Bu baskınlar ve kıyımlar sonucu Bagrevand, Arşarunik, Şirak ve Gugark bölgeleri Aşot'un eline geçmiş oldu (Grousset, 2005: 183; Sâbir, 1978: 183). Böylece de Sâcoğulları hâkimiyeti artık bu yerlerde kendini hissettiremez olmuştu. Hâkimiyet sınırlarını genişletmek siyasetinden kaynaklı olarak hilâfetle mücadele halinde bulunan (Sâbir, 1978: 182; Edîb, 1972: 164) Yusuf'un bir daha Ermeniy'e seferine çıkması ise mümkün görünmüyordu.

Dalayıyla, bir Müslüman-Türk devleti olan Sâcoğullarının Kars ve yöresindeki hâkimiyeti 915 yılı itibariyle etkisini kaybetmeye başladı. Aşot bölgede daha çok söz sahibi olmuş, Sâcoğlu hâkimiyeti ise âdeta gölgede kalmıştı (Vardan, 1937: 161; Macler, 1927: IV, 161). II. Aşot Erkat'ın, bir ara (922) Yusuf'a itaatini arz ederek, Kral unvanını alması ise, rakiplerine karşı güçlü görünme siyasetinden kaynaklıydı (bk. Vardan, 1937: 161; Streck, 1993: İA, IV, 320). Nitekim Yusuf, bundan sonra da Bagratuni memleketi ile ilgilenir olmadı.

Sonuç

Kuzey-doğu Ermeniyeye'de sürdürülen ilk fetihler sonrasında İslâm hâkimiyetine alınan Kars, bundan sonra Dvin'de bulunan Müslüman valiye bağlı olarak, yıllık haraç ve cizyelerini ödemek şartıyla, iç işleri yerli asil-zâde bir aile tarafından yönetilir oldu (İstahrî, 1961:110; İbn Havkal, t.y : 294).

Bölgede yönetici aile konumunda olan Bagratuniler, Abbasîler döneminde bağımsızlık hareketlerini hızlandırmış oldular (bk. İbnü'l-Esîr, 1982: V, 445; Astarcıyan, 1951: 166). İslâm dünyasında da merkezi idareden kopmaların olduğu bir dönemde Azerbaycan'da hüküm sürmeye başlayan Sâcoğulları hanedânı (889), bölgede önce yarı bağımsız ve daha sonra bağımsız olarak varlıklarını hissettirmeye başladılar (bk. Ya'kubî, 1358: II, 473; Mes'udî, 1938: 305).

Ermeniyeye, özellikle de Bagratuni memleketi, Sâcoğullarını en fazla meşgul eden bölge oldu (Madelung, 1993: IV, 229; Bunyatov, 1989: 200). Bu yöndeki seferler ve elde edilen gelişmeler sonucu, Muhammed el-Afşîn, Kars'a adını atan ilk Müslüman-Türk vali oldu (Macler, 1927: IV, 160; Pasdermacıyan, 1369: 184). Bunun döneminde (889-901) Kars ve Şirak bölgesi Sâcoğulları hâkimiyetine alındı (Grousset, 2005: 416; Sâbir, 1978: 164).

Bu hâkimiyet, Ebu'l-Kasım Yusuf döneminde (901-929) daha güçlü bir duruma getirildi. Bu sırada Ermeni Arzruni ailesinin idaresinde bulunan Vaspurakan (merkezi Van) bölgesinin de Yusuf'un eline geçmesiyle, Sâcoğulları hâkimiyeti Ermeniyeye'nin tamamını içine aldı(913). Ne var ki I. Sımbat'ın idamı, Azerbaycan ve Ermeniyeye hâkimi Yusuf'un doğuya, hilâfet merkezlerine yönelmesi, II. Aşot Erkat'ın öncülüğünde Bagratuni bağımsızlık hareketinin önünü açtı. Böylece Sâcoğulları hâkimiyeti, başta Kars olmak üzere, bölgede etkinliğini kaybetmeye başladı.

Buna göre bir Müslüman-Türk devleti olan Sâcoğulları, 898-915 tarihleri arasında Kars ve yöresinde hüküm sürmüş oldular. Bu hâkimiyet kısa bir süreliğine olsa da, Selçuklu öncesi bölgede kurulan ilk Müslüman-Türk idaresi olması bakımından önem arz ediyor. Kars, bu yönüyle de bundan sonra Anadolu'da kurulacak Türk-İslâm devletlerine ön bir adım oluşturmuş oluyordu.

Kaynakça

- Allen, W. E. D. (1971). A History of The Georgian People. Yayına Haz.: Sir Denison Ross. London.
- Astarcıyan, K. L. (1951). Târîhu'l-Ümmeti'l-Ermeniyye. Musul.
- Barthold, W. (1308).Tezkire-i Coğrafya-yı Tarih-i İran. Farsçaya Çev. Hazma Serdâdver. Tahran.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya (1987). Fütûhu'l-Buldân. Nşr. A. Enis et-Tabba'- Ö. Enis et-Tabba'. Beyrut.

- Brosset, M. Félicité (2003). Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar). Çev. H. D. Andreasyan, Notlarla Yayına Haz.: Erdoğan Merçil. Ankara.
- Bunyatov, Z. M. (1989). Azerbaycan IX-XII. Asırlarda. Bakü.
- Dehlan, Ahmed b. Zeynî (t.y.). el-Fütûhâtü'l-İslâmiyye Ba'de Muziyyi'l-Fütûhât en-Nebeviyye. Kahire.
- Dunlop, D.M. (t.y.). The History of The Jewish Khazaras. New York.
- Abdülaziz ed- Durî (1988). el-Asru'l-Abbasiyyu'l-Evvel. Beyrut.
- Edîb es-Seyyid (1972). Ermîniyye fi't-Târîhi'l-Arabî. Halep.
- Gévond (1856). Histoire des Guerres et des Conquetes des Arabes en Armenie. Fransızcaya çev. Garabed V. Chahnazarian, Paris.
- Grousset, René (2005). Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi, Çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras Yay.
- İbn Havkal (t.y.). Kitâbu Sureti'l-Arz. Beyrut.
- Handmîr, Gıyaseddin b. Hüsameddin el-Hüseynî (1333). Tarîhu Habîbu's-Siyer fî Ahbari Efradi'l-Beşer. Tahran.
- İbn A'sem el-Kûfî (1986). Kitâbu'l-Fütûh. Beyrut.
- İbn Hurdâdbih (1889). el-Mesâlik ve'l- Memâlik. Nşr. M. J. De Goeje, E. J. Brill.
- İbn Rusteh (1891). Kitâb el-A'lâk en-Nefîse. Leiden.
- İbn Miskeveyh (1332/1914). Kitâbu Tecârubi'l-Ümem. Mısır.
- İbnü'l-Esîr (1982). el-Kâmil fi't-Târîh. Nşr. C. J. Tornberg, Beyrut.
- İbnü'l-Fakîh (1885). Kitâbu'l-Buldân. Nşr. M. J. De Goeje, E. J. Brill.
- İpek, A. (2004). Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hânedânı Sâcoğulları. Ekev Akademi Dergisi, 21, 203-214.
- İskender, Fayiz Necîb (1983). Ermîniyye Beyne'l-Bıziyyîn ve'l- Etrak es-Selacika fî Musannefi Aristakeés Lastivert, İskenderiye.
- İskender, Fayiz Necîb (1988). el-Fütûhâtü'l-İslâmiyye li Bilâdi'l-Kürc, İskenderiye.
- İskender, Fayiz Necîb (1988). el-Hayat el-Iktisadiyye fî Ermîniyye İbâne'l-Fethi'l-İslâmî, İskenderiye.
- İstahrî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed (1961). el-Mesâlik ve'l-Memâlik. Nşr. M. Caibir, Kahire.
- Kazivinî, Zekerıyya b. Muhammed (1969). Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd. Beyrut.
- A. Kesrevî-i Tebrizî (1335). Şhriyârân-ı Gumnâm. Tahran.

- Kırzioğlu, M. F. (1982). Anı Şehri Tarihi. Ankara.
- Kırzioğlu, M. F. (1953). Kars Tarihi I. İstanbul.
- Kırzioğlu, M. F. (1983). Selçuklulardan Sempozyumu-Tebliğler ve Panel Konuşmaları, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 129-197.
- Lynch, H. F. B. (1969). Armenia Travels and Studies. Beyrut.
- Macler, F. (1927). "Armenia", The Cambridge Medieval History. Cambridge, 153-182.
- Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir, Ahsenü't-Tekasım fî Ma'rifeti'l-Ekâlim. Nşr. M. J. De Goeje, Leiden 1906.
- Madelung, W. (1989). "Banû Sâj", Encyclopedia Iranica, London, C. III, s. 718-721.
- Madelung, W. (1993). "The Sâjids, Sallarids and Rawwads", The Cambridge History of Iran, Ed. R.N. Frye, Cabridge, IV, s. 239-243.
- Manandian, H. A. (1965). The Trade And Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade, ed. N. G. Garsoian. Lisbon.
- Mes'udî, Ali b. Hüseyin (1938). et-Tenbîh ve'l-İşraf. Nşr. A. İsmail es-Savî. Kahire.
- Pasdermacıyan, H. (1369). Tarih-i Ermenistan. Farsçaya Çev. Muhammed Kadî. Tharan.
- Streck (1993). "Ermeniye", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: MEB. Yay. IV, 317-326.
- Şakir Mustafa (1993). Mevsuâtü Düveli'l-Âlem el-İslâmî ve Ricaliha. Beyrut.
- Mahmud Şit Hattâb (1974). Kadetu Fethi Bilâdi Fars. Beyrut.
- Şükrî Faysal (1952). Hareketü'l-Fethi'l-İslâmî fi'l-Karni'l-Evvel. Mısır.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (1407/1987). Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk. Beyrut.
- Müverrih Vardan (1937). "Türk Fütuhâtı Tarihi". Tarih Semineri Dergisi I-II, Çev. Hrant D. Andreasyan. İstanbul.
- Yıldız, H. D. (1978). "Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hânedânı Sâc Oğulları II". İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi (TED), Sayı: 9, İstanbul, ss. 107-128.
- Yıldız, H. D. (1979). "Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hânedânı Sâc Oğulları III". İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (TD), Sayı: 32, İstanbul, ss. 29-70
- Ya'kubî, Ahmed b. Ebû Ya'kub b. El-Vazih (1358). Târîhu'l-Ya'kubî. Necef.
- Yakut el-Hamevî (1955). Mu'cemu'l-Buldân. Beyrut.